

УДК 37.015.31:17.022.1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК ОБ'ЄКТА ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація

В статті розглядаються психолого-педагогічні особливості молодшого школяра як об'єкта формування гуманістичних цінностей. Розглянуті основні новоутворення цього віку та їх зв'язок із становленням особистості.

Ключові слова: внутрішня позиція школяра, психічні новоутворення, моральна свідомість, формування гуманістичних цінностей.

Анотация

В статье рассматриваются психолого-педагогические особенности младшего школьника как объекта формирования гуманистических ценностей. Рассмотрены основные новообразования этого возраста и их связь со становлением личности.

Ключевые слова: внутренняя позиция школьника, психические новообразования, моральное сознание, формирование гуманистических ценностей.

Abstract

This article discusses the psychological and pedagogical features younger student formation as an object of humanistic values. The basic neoplasm of age and their relationship with the development of personality.

Keywords: internal position of the student, mental tumors, moral consciousness, shaping human values.

Молодший шкільний вік є новим етапом розвитку дитини, що охоплює період з 6-7 років до 10-11 років. Це час випробовування дитиною своїх сил, вирішення складних задач, які постають в результаті взаємодії із зовнішнім середовищем. Зазвичай, з ростом дитячого організму відбуваються якісні зміни й у психіці дитини, ускладнюється система її соціальних зв'язків, мотивів. Але найголовнішою подією цього вікового періоду є безперечно зміна соціального статусу – вступ дитини до школи.

На шляху свого становлення як особистість дитина проходить кілька етапів психічного і фізичного розвитку, що створюють передумови формування і виховання у неї різних якостей і властивостей, розвиток здібностей і інтересів, до яких вона є найбільш сенситивною (найбільш сприйнятливою). Такий підхід у вихованні значно полегшує взаєморозуміння

батьків і дітей, полегшує дитині навчання та засвоєння навичок, сприяє досягнення у навчанні найкращих результатів і стимулює до подальшого саморозвитку.

Розгляд дослідниками різних галузей науки проблеми формування цінностей дає нам можливість наголосити, що молодший шкільний вік сучасні вітчизняні педагоги, психологи (І. Бех, Т. Буняк, К. Гуревич, Л. Долинська, В. Крутецький, О. Никоненко, Ж. Петрочко, В. Поліщук та ін.) вважають етапом важливих соціальних змін у житті людини, а також, найбільш сприятливим для розвитку особистісних якостей дитини, сприятливим для початку формування гуманістичних цінностей та потреб учнів у процесі навчання і виховання.

Найголовнішою подією цього вікового періоду є, безперечно, зміна соціального статусу, соціальної ролі – вступ дитини до школи, коли відбуваються якісні зміни у психіці школяра, ускладнюється система його соціальних зв'язків, мотиваційної діяльності.

Проте на думку відомого психолога радянського періоду С. Рубінштейна [8], змінюється не тільки соціальна роль, але й сприймання власного статусу, оскільки дитина виступає у новій ролі – ролі учня. Початок шкільного життя – серйозний іспит для більшості дітей, які приходять у перший клас. У цій ситуації, навчальна діяльність стає провідною, по відношенню до дошкільного віку, коли провідною була ігрова. Вони повинні звикати до нового колективу, нових вимог, до повсякденних обов'язків, режиму. Навчання стає важливою суспільно-оцінювальною діяльністю.

Дослідники проблем дітей молодшого шкільного віку І. Агафонова, О. Никоненко [7] стверджують, що зміна соціальної ролі дитини, поява нових обов'язків позначається на її стосунках з однолітками, вчителями, батьками, так як учні по-різному реагують на початок шкільного навчання, тому успішність їх пристосування до нового соціального статусу суттєво залежить від діяльності учителя початкових класів та підтримуючого ставлення батьків. За сприятливих умов початку навчання дитини у школі в її психіці формується перше психічне новоутворення віку - внутрішня позиція школяра, що є показником успішної адаптації до умов шкільного навчання.

Внутрішня позиція школяра - сформоване загальне позитивне ставлення дитини до шкільного навчання, її готовність до виконання вимог педагога, визнання його авторитету. Це означає, що дитина психологічно перейшла в новий віковий період свого розвитку – молодший шкільний вік.

Перехід дитини від дошкільного дитинства до шкільного навчання, від сімейного до системи шкільного виховання є важливим і складним процесом, що супроводжується значними анатомо-фізіологічними, психологічними змінами, новоутвореннями в її особистому розвитку, яких не було в дошкільному віці.

Відомі психологи радянської доби В. Давидов, Д. Ельконін та ін.. відзначають, що особистість молодшого школяра характеризується певною системою якостей, що належать до новоутворень особистості дитини у цей

віковий період. Зокрема, на думку вчених, з'являються такі властивості, як довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія, які певною мірою сприяють формуванню гуманістичних цінностей. Автори доводять, що довільність внутрішній дій особистості молодшого школяра проявляється у вмінні ставити перед собою певну мету, завдання і знаходити засоби досягнення результату чи вирішення проблеми, долати перешкоди. Внутрішній план дій молодшого школяра дозволяє планувати й продумувати наперед можливий хід виконання діяльності та добирати все необхідне для цього; усно розв'язувати задачі; усно звітуватись про виконане тощо [4].

На думку ще одного відомого психолога Л. Божович [1], саме на основі цих процесів у молодших школярів розвивається самоконтроль як здатність до саморегуляції, що у свою чергу вимагає від нього, наприклад, довільного запам'ятовування чи відтворення інформації. А розв'язання різноманітних завдань вимагає від школяра усвідомлення мети дій, уміння передбачати можливість її виконання, тобто вимагає внутрішнього плану дій.

Слід зазначити, що уміння пояснити свої дії, аргументувати їх, знайти й виправити помилки, все це, як доводить Т. Дуткевич, лежить в основі рефлексії – здатності до об'єктивного аналізу власної поведінки відповідно до вимог діяльності. Тобто, усвідомлення дитиною того, як ставляться до неї інші. Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточуючих, погляд на світ, змушує не просто сприймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності суспільства [3]. Таким чином, молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками, що важливо враховувати у проведенні експерименту нашого дослідження.

У процесі навчання в початкових класах у молодших школярів відбувається інтенсивний розвиток та якісні перетворення всіх процесів пізнавальної сфери: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, збагачується емоційно-вольова сфера. Дитина навчається з допомогою дорослих керувати своїми емоційними станами, долати імпульсивні бажання. У неї розвиваються наполегливість, витримка, самовладання. Наприкінці цього періоду пізнавальні процеси перетворюються на вищі психічні функції, яким притаманна довільність і опосередкованість.

Дослідження О. Скрипченко, Л. Долинської, З. Огороднійчук, І. Булах, Т. Зелінської підтверджують, що у молодших школярів в результаті засвоєння ними соціального досвіду виникають специфічні новоутворення, що стають основою подальшого морального розвитку дитини [9]. За нашими переконаннями базою такого соціального досвіду є гуманістичні норми та принципи, що є загальноприйнятими у суспільстві і покладені в його існування.

У молодшому шкільному віці, з одного боку, свідомість досягає певного рівня розвитку для сприйняття гуманістичного аспекту людських

взаємовідносин, а з іншого – розвивається необхідна сфера почуттів дитини – емоційне ставлення до оточуючих людей.

Будь-яка діяльність людини супроводжується як позитивними, так і негативними емоційними станами. «Особливо важливо це необхідно враховувати у процесі виховання учнів початкової школи, що супроводжується співпрацею педагога з молодшими школярами: якщо позитивні емоційні стани підвищують працездатність і життєдіяльність учителя і учнів, то негативні, навпаки, їх знижують», - зауважує сучасний педагог-науковець С. Карпенчук, розглядаючи роль емоційного фактора в педагогічному процесі. «Звичайно, в реальному житті не можливо повністю уникнути негативних емоційних факторів. Однак застосування засобів емоційного стимулювання дає можливість їх пом'якшити, нейтралізувати» [5, с. 203].

Саме гама дитячих почуттів створює емоційну сферу, духовний світ дітей. Створення сприятливих умов, які б викликали у дітей життєрадісні почуття, спонукали б їх до добрих вчинків – на це особливу увагу звертав відомий педагог А. Макаренко, який вважав, що у вихованні найважливішим є формування характеру, а у вихованні характеру визначальну роль відіграє виховання людських почуттів: якщо не можливо виховати людського почуття як слід, то не можливо виховати нічого. Розглядаючи цю проблему як одну з провідних, відомий педагог зазначав, що «діти відчують тонко і гостро і обман, і виявлення великого глибокого і доброзичливого почуття, піднесення або радості чи страждання» [11, с. 354].

Почуття відіграють важливу роль у структурі ціннісного ставлення. Лише за умови наявності стійких позитивних переживань стає можливим формування активного ціннісного ставлення. Якщо ж у ставленні мають місце почуття обурення, байдужості, то ціннісним таке ставлення назвати не можна.

Особливої уваги формуванню емоційно-чуттєвої сторони у вихованні школярів у процесі їхнього духовного світу приділяв В. Сухомлинський, який зазначав, що найважче навчити дітей відчувати. Проте саме емоційна сфера є тим ґрунтом, на основі якого викристалізовується і свідомість особистості, і її почуття (душевна чистота), і її воля. Проходячи через призму емоційного переживання знання переходять у переконання. На думку великого педагога, головними умовами гуманістичного виховання є пробудження думки і волі дитини; поглиблення їх через шляхетність, великі ідеї, на основі якої почуття, що виникли, пізнаються на власному досвіді [10].

В даному контексті досліджуваної проблеми формування гуманістичних цінностей заслуговують на увагу правила виховання дітей молодшого шкільного віку сформульовані відомим педагогом К. Ушинським: «варто уникати сильних душевних потрясінь; якщо певне почуття домінує у переживаннях дитини, варто викликати інше, протилежне, щоб урівноважити її душевний стан; якщо за своєю природою дитина схильна до певного

почуття, то виховувати його потрібно так, щоб воно врівноважилося іншими почуттями» [6, с. 26].

Варто зазначити, що фундаментом для формування гуманістичних цінностей як доводять вчені є моральна свідомість особистості дитини. Провідною структурою для накопичення моральних знань, умінь та навичок, досвіду поведінки, вважають вчені, виступає моральна свідомість. Зокрема, тлумачення поняття «моральна свідомість» досить чітко окреслює О.В.Бондаревська: "Моральна свідомість особистості – це процес відображення індивідуальною свідомістю морального аспекту суспільних подій та актів поведінки, в результаті яких здійснюється їх моральна оцінка, робиться вибір та регуляція діяльності і поведінки відповідно з інтересами суспільства, які проявляються у вимогах (нормах) суспільної моралі" [2, с.16].

Слід підкреслити, що саме відповідні знання стають базою для формування гуманістичних цінностей. Це завжди спонукає педагога до розширення у школярів відповідної системи гуманістичних знань, яка перетворює їх у подальшому в стійку систему гуманістичних цінностей.

Звичайно ж, процес засвоєння моральних знань в основному залежить від правильного сприймання молодшими школярами моральної ситуації, адекватної оцінки гуманних вчинків. Поряд з цим постає необхідність виховання органічного взаємозв'язку між правильним розумінням моральної ситуації і вмінням учнів молодших класів співпереживати, співчувати, тобто проявляти особистісне (гуманне) ставлення до тих чи інших моральних явищ і вчинків. Хоча моральний розвиток відбувається не так, як розумовий і залежить від досвіду спілкування дитини з навколишнім середовищем, причому моральні судження і розумовий розвиток виявляються взаємозалежними. Таким чином, у дітей, як і у дорослих, те, про що вони говорять, часто суперечить тому, що вони роблять, тобто між словом і ділом – може бути величезна дистанція [9].

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічних джерел (І. Бех, О. Білоусова, М. Боришевський, Т. Бутківська, О. Вишневський, О. Киричук, О. Семенов та ін.) можна дійти висновку, що молодший шкільний вік є найбільш сприятливим періодом для початку формування гуманістичних цінностей і виділити закономірності, за якими воно розгортається: зумовленість виховання гуманності обумовлене суспільними умовами і потребами; взаємозв'язок розвитку особистості і виховання гуманності; врахування індивідуальних та вікових особливостей. Що свідчить, що молодший шкільний вік є важливою ланкою у формуванні зрілої особистості, якій притаманна гуманна поведінка, гуманні почуття, прагнення до гуманістичного ідеалу.

У процесі об'єктивного аналізу психолого-педагогічних джерел щодо особливостей розвитку та становлення особистості молодшого школяра нами встановлено, що молодший шкільний вік є особливим періодом у житті дитини характеризується низкою новоутворень:

✓ інтенсивний розвиток та якісні перетворення всіх процесів пізнавальної сфери: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, збагачення емоційно-вольової сфери;

✓ період формування волі, вольові риси характеру (цілеспрямованість, організованість, стриманість, дисциплінованість, наполегливість, вимогливість до себе та інших); з'являється особлива вольова дія - вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих людей;

✓ довільність поведінки й пізнавальних процесів;

✓ збагачується досвід соціальної поведінки молодшого школяра, з'являються перші відносно стійкі ціннісні орієнтації, відбувається розвиток моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів;

✓ формування моральної самооцінки, яка дозволяє контролювати власну діяльність з точки зору нормативно-моральних критеріїв, будувати поведінку у співвідношенні з морально-соціальними гуманними нормами суспільства;

✓ довільність дій, внутрішній план дій, внутрішня позиція школяра та рефлексія, що проявляються у вмінні молодшого школяра ставити перед собою певну мету та досягати її, формують систему ціннісних ставлень до себе та оточуючих людей, є показником успішної адаптації до умов шкільного навчання.

Література

1. Божович Л. И. Сознательно управляют своим поведением: Воспитание воли в младшем школьном возрасте // Семья и школа. – 1981. – №3. – С. 28- 31.
2. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания // Педагогика.- 1995.- №4.- С.15-18.
3. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 424 с.
4. Эльконин Д. Б., Давыдов В.В. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников. Академия педагогических наук РСФСР. - М.: Педагогика, 1986.- 339 с.
5. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник. – 2- ге вид., допов. і перероб.- К.: Вища школа, 2005.- 344 с.
6. Неприцька О. Я. К. Д. Ушинський про сімейне виховання: (вибрані матеріали із творів) / О. Я. Неприцька // Обдар. дитина: наук. - практ. освітньо-попул. журн. для педагогів, батьків та дітей. – К.: СОЦИС, 2002, №6. – С. 24 – 28.
7. Поліщук В. М. Психологічні особливості дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку: дис. ... канд. психол. наук / В. М. Поліщук. – К., 1995. – 198 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Т.2./С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 434 с.
9. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В., Булах І. С., Зелінська Т. М. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. - Вид. 2-ге, доп. - К. : Каравела, 2007. - 400 с.
10. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976.

11. Хрестоматія з історії педагогіки / Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка / І.П. Мозговий (наук. ред.), А. А. Сбруєва (упоряд.та авт. вступ. ст.), Ю. Р. Марія (упоряд..та авт. вступ. ст.). — Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003, Ч. 1 : Вітчизняна школа і педагогіка. – 453 с.